

ADC

ArcheoProjecten

Stedelijk Twickel

Rheden, Hof te Dieren

rapport 351

Met Catalogus

Rheden, Aanvullend Archeologisch Onderzoek
in het Hof te Dieren

A.A.A. Verhoeven

Met bijdragen van:

S. Ostkamp,

A. Kaneda en

D. Düco

Colofon

ADC ArcheoProjecten Rapport 351

Rheden, Aanvullend Archeologisch Onderzoek in het Hof te Dieren

Auteurs: A.A.A. Verhoeven

Met bijdragen van: S. Ostkamp, A. Kaneda en D. Düco

In opdracht van: Planhold Arnhem b.v.

Foto's en tekeningen: ADC, tenzij anders vermeld

© ADC, ArcheoProjecten Amersfoort, maart 2005

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Het ADC aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

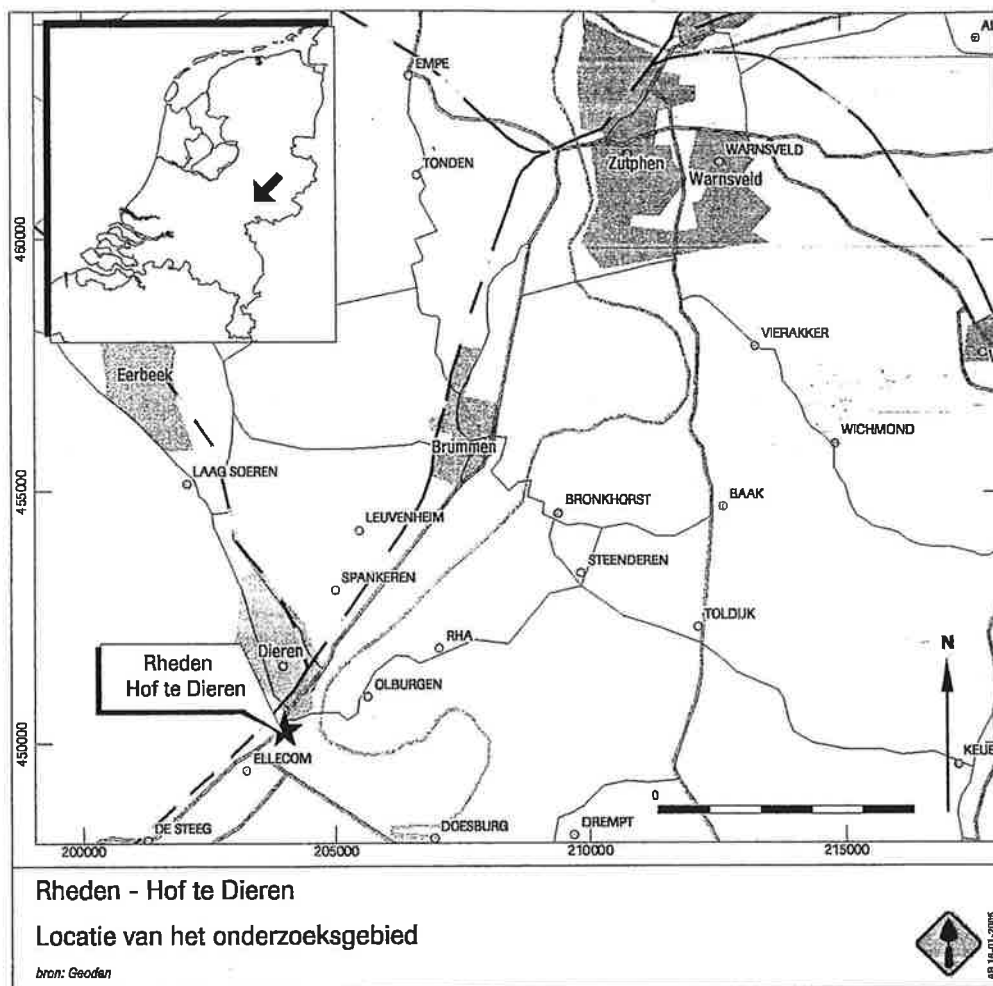
Autorisatie:
dr. A.A.A. Verhoeven

ISBN 90-5874-33-9x

ADC ArcheoProjecten
Tel 033-299 81 81
Postbus 1513
3800 BM Amersfoort
Fax 033-299 81 80
Email info@archeologie.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Bewoningsgeschiedenis van het Hof te Dieren op basis van geschreven bronnen	7
3	Doel en werkwijze	10
4	Resultaten van het onderzoek door ROB en ADC	11
5	Vondsten (A. Kaneda & S. Ostkamp)	16
	5.1 Aardewerk en glas	16
	5.1.1 Inleiding	16
	5.1.2 18 ^e -eeuws aardewerk en glas	16
	5.1.3 Pijpen	18
	5.1.4 Conclusie	18
6	Conclusies en aanbevelingen	20
	Literatuur	21
	Lijst van afbeeldingen	23
	Catalogus	25
	Bijlage I. Overzicht van vondsten uit stortkoker	

Afb. 1

ADMINISTRatieve GEGEVENS VAN DE VINDPLAATS

Provincie: Gelderland
Gemeente: Rheden
Onderzoeksgebied: Dieren
Toponiem: Hof te Dieren
Periode: Nieuwe Tijd
Kaartblad: 33G
Landelijk registratienummer: 33G-16Z
Centrumcoördinaten: 204007.650/
450275.810
eentecode + jaartal: RHED-01
projectcode: 3206000

1 Inleiding

Op de locatie van de voormalige Hof te Dieren (afb. 1) is al geruime tijd de bouw van een appartementencomplex gepland. Vooruitlopend op de realisatie van dit project heeft de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in de winter van 1990 acht proefsleuven gegraven op het terrein. In opdracht van Planhold Arnhem b.v. is in maart/april van 2001 door ADC ArcheoProjecten nogmaals een proefonderzoek ingesteld (afb. 2).¹ Dit alles met als doel de waarde van de nog aanwezige resten van de hof te Dieren vast te stellen. Voor het onderzoek in 2001 is een Programma van Eisen geschreven door J. van Doesburg (ROB), die de opgraving in 1990 uitvoerde.

Omdat verondersteld werd dat bij de realisatie van de nieuwbouw opnieuw muurresten vrij zouden komen te liggen en deze door middel van een archeologische begeleiding gedocumenteerd zouden worden, is de rap-

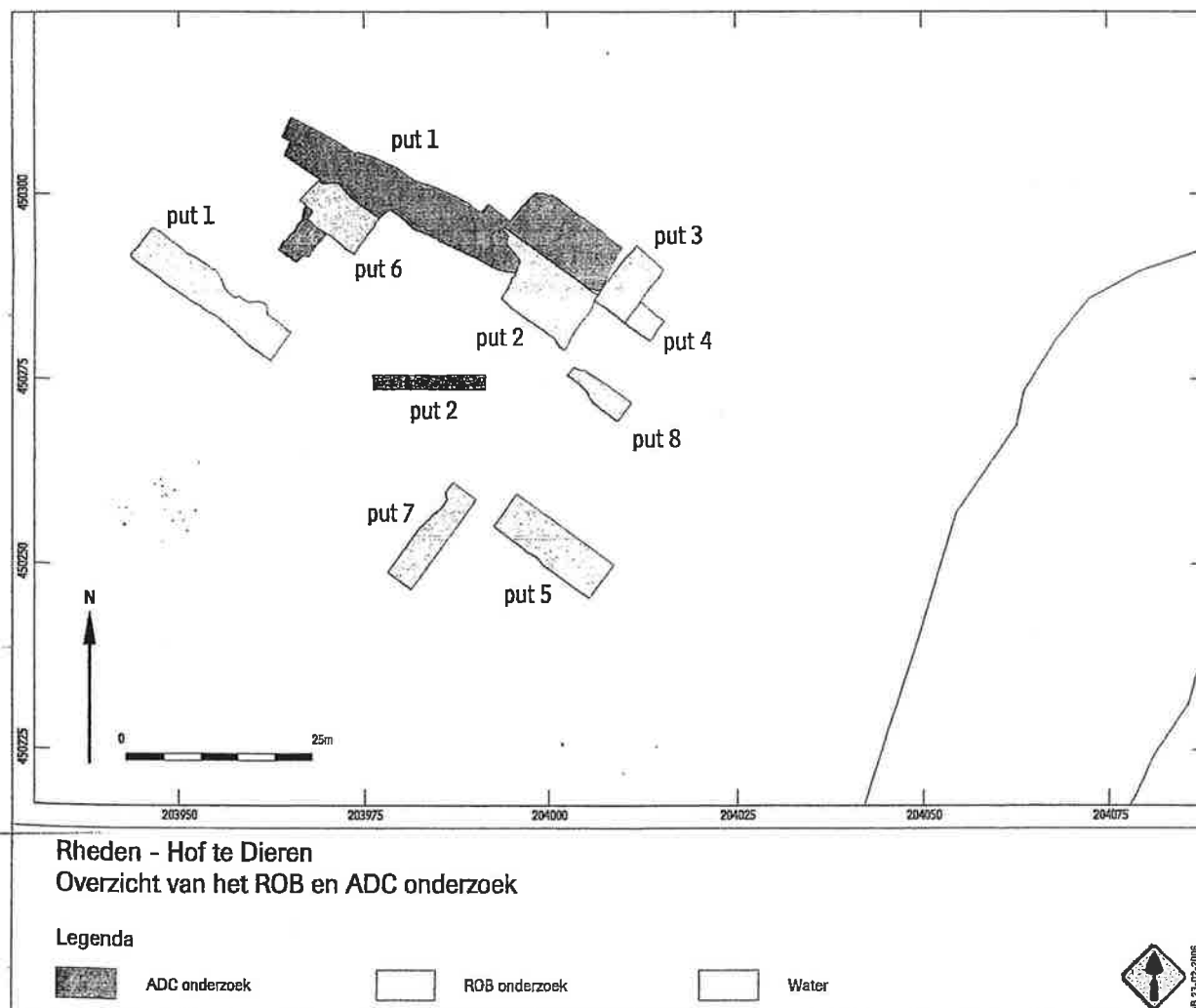
portage in afwachting daarvan steeds uitgesteld. Nu na vier jaar nog steeds onduidelijk of en wanneer nieuwbouw zal worden gerealiseerd, is echter besloten het rapport af te ronden.

Ondertussen is de Hof te Dieren onderwerp van studie geweest door L.K. ten Houten, die haar doctoraalscriptie kunstgeschiedenis aan deze plek wijdde. Zij maakte gebruik van het conceptrapport over het ADC-onderzoek, dat al in 2001 beschikbaar was. Haar studie, die veel meer in detail gaat dan ons conceptrapport, laat op zijn beurt weer toe iets meer te zeggen over het in 1990 en 2001 aangetroffen muurwerk.

Bij milieukundig onderzoek in maart 2001 door de firma Tauw bv uit Deventer is vastgesteld dat het Hof te Dieren vervuild is geraakt met lood. De concentratie is zo hoog, 2100 mg/kg, dat bij het graven

¹ In 2004 is het ADC van structuur veranderd en heet ADC ArcheoProjecten.

Afb. 2

beschermende maatregelen nodig waren. Op de implementatie en naleving van de beschermende maatregelen is toegezien door Jan Jaap van der Woude van de firma Tauw.

Het veldwerk stond onder leiding van Arno Verhoeven, als veldarcheoloog was Annelies van Benthem werkzaam. Veldtechnicus was Roy Machiels, die zich echter aan het einde van de eerste opgravingsweek zodanig verstopte dat hij zijn werkzaamheden in het veld moest opschorten. Gerard van Rewinkel (Groene Hart Service) assisteerde bij het grondwerk. De kraan werd geleverd door de firma Dusseldorp uit Lichtenvoorde en werd bediend door achtereenvolgens Ferdie Tiggeloven en Johan Wassink.

Het ADC dankt S. Gerards (Planoform Arnhem b.v.) voor het verlenen van de opdracht, H.J.F. Blom (beheerder van de Gelderse bezittingen van de Stichting Twickel) voor zijn enthousiaste hulp tijdens het veldwerk en A. Brunt (huisarchivaris van de Stichting Twickel) voor haar vriendelijke ontvangst in het huisarchief en het ter beschikking stellen van enkele afbeeldingen.

Afb. 3
uit de

1
V
S
H
E
V
T
P
R
E
C
E
L
I
S
E
V

2 Bewoningsgeschiedenis van het Hof te Dieren op basis van geschreven bronnen

De oorsprong van de Hof te Dieren ligt in de Middeleeuwen. In het begin van de 13^e eeuw stond hier een gebouw van graaf Engelbert van Berg (in de buurt van Düsseldorf). Deze had het goed in 1168 gekregen van de Duitse keizer Frederik Barbarossa. Zijn zoon Adolf schonk zijn goed vervolgens in 1218 aan de Duitse Orde, die het tot in de 17^e eeuw in bezit hield.

Over het uiterlijk van de hof in de 13^e, 1^e en 15^e eeuw is niets met enige zekerheid bekend. Op een kaart uit 1573, die Ten Houten in haar scriptie opnam, is de hof te zien als een naar alle waarschijnlijkheid stenen gebouw en een kerk. In de 15^e en 16^e eeuw heeft de hof ernstig te leiden gehad onder de diverse oorlogen van die tijd. De bewoners hebben het goed toen ook diverse keren moeten verlaten. Mogelijk is de hof in het begin van de 17^e eeuw verbouwd.²

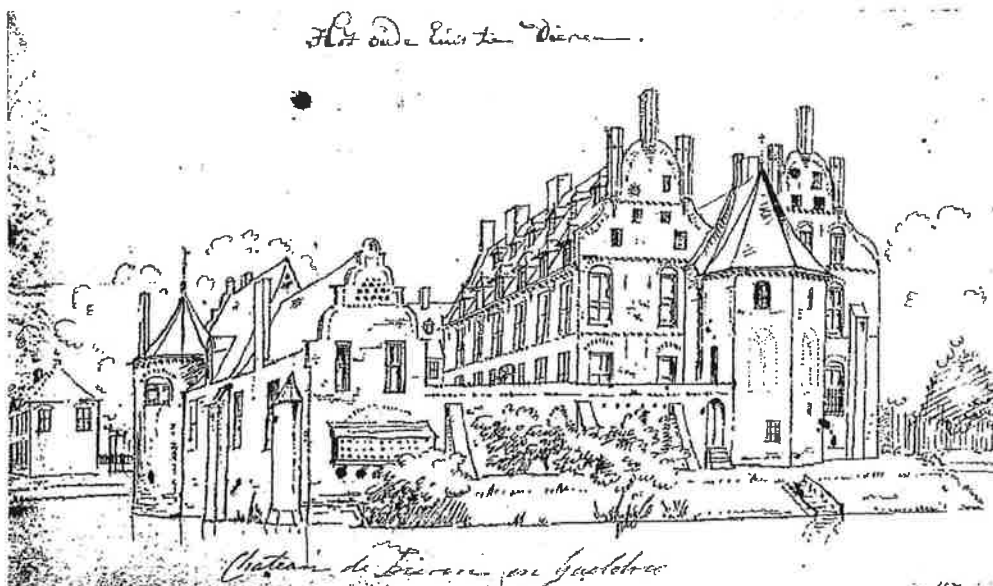
In 1647 kwam het bezit door verkoop in handen van het Huis van Oranje. Stadhouder Willem II (1626-1650) kocht de hof voor 147.000 gulden en liet het spoedig vergroten. Willem II heeft slechts kort plezier gehad van zijn nieuw verworven bezit want hij stierf slechts drie jaar na de aankoop, op 6 november 1650 aan de pokken. Willem werd begraven in de Nieuwe kerk te Delft. Acht dagen na de dood van zijn vader werd in Den Haag zoon Willem, de latere stadhouder Willem III, geboren. Hij werd uiteraard niet onmiddellijk stadhouder en de Republiek der Verenigde Nederlanden ging het eerste stadhouderloze

tijdperk in. Onder dreiging van oorlog met Frankrijk wordt Willem in 1672 gevraagd het opperbevel van het leger en het stadhouder-schap op zich te nemen. Hij dwingt de Fransen de Republiek te verlaten en ontpopt zich door zijn oppositie tegen de Franse koning Lodewijk XIV tot een van de grote personen uit de Europese geschiedenis

Stadhouder Willem III (1650-1702) bouwde de Hof in de jaren 1679-1684 uit tot een uitgebreid jachtslot. In dezelfde periode kocht Willem III Het Loo bij Apeldoorn aan en breidde het uit tot een buitenverblijf. Willem verbleef met zijn vrouw Maria Stuart vaak in de Hof te Dieren.³ Over verbouwing in classicistische stijl en beschrijving van het interieur van de hof verwijzen wij naar de scriptie van Ten Houten.

Toen Willem in maart 1702 na een val van zijn paard kwam te overlijden, ging het bezit over in handen van zijn erfgenamen. De mannelijke afstammingslijn van Willem van Oranje was met de dood van Willem III uitgestorven, zodat het bezit overging op een Friese achterneef, Jan Willem Friso, de latere stadhouder Willem IV. Na Willem III is de hof minder intensief gebruikt door de Oranjes. Op de kaart door militaire ingenieurs kort na 1773 vervaardigde kaart van de gebieden langs de IJssel staat de Hof te Dieren en zijn omgeving in volle glorie weergegeven. Enkele decennia na het tot stand komen van deze fraaie kaart raakte de Republiek in zwaar weer. Franse revolutionaire troepen

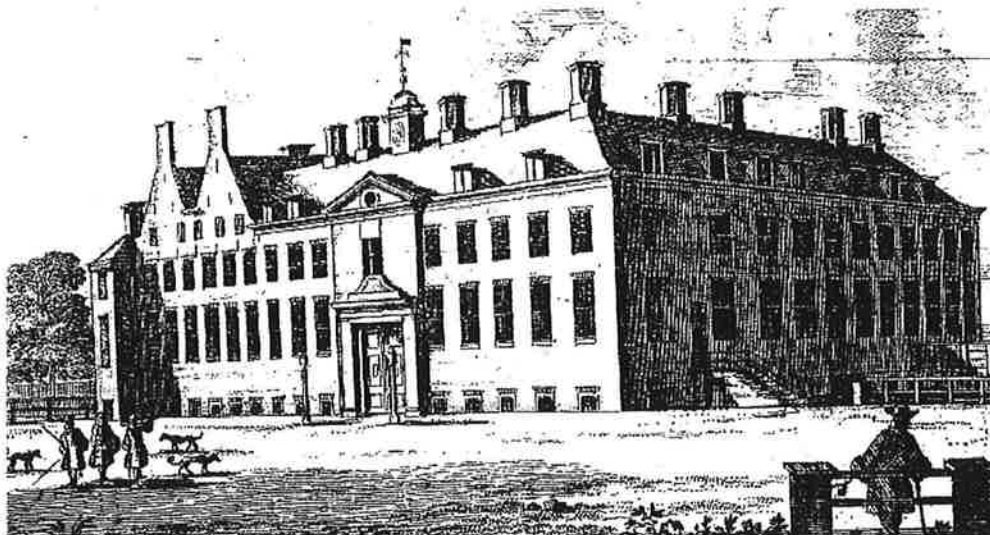
Afb. 3 De Hof te Dieren op een prent uit de 2^e helft van de 17^e eeuw.

Ten Houten 2004, 12.
Willem II en III waren gehuwd met vrouwen van gelijke naam. Maria Stuart (1631-1660), dochter van de in 1649 onthoofde Karel I van Engeland, huwde in 1641 met Willem II. Zij stierf in 1660 aan de pokken, dezelfde ziekte waaraan haar echtgenoot eerder bezweek. Maria Stuart (1662-1695) de echtgenote van Willem III, werd geboren als dochter van de hertog van York, die in 1685 als Jacobus II de Engelse troon besteeg. Zij huwde in 1677 met Willem III en kwam in 1689 op de troon. Zij behartigde de zatszaken in Engeland terwijl haar echtgenoot veelal op het vasteland verbleef.

Afb. 4 Noordzijde van het Hof te Dieren op een prent van Schenk (1688).

Afb. 6
Dier
(1688).

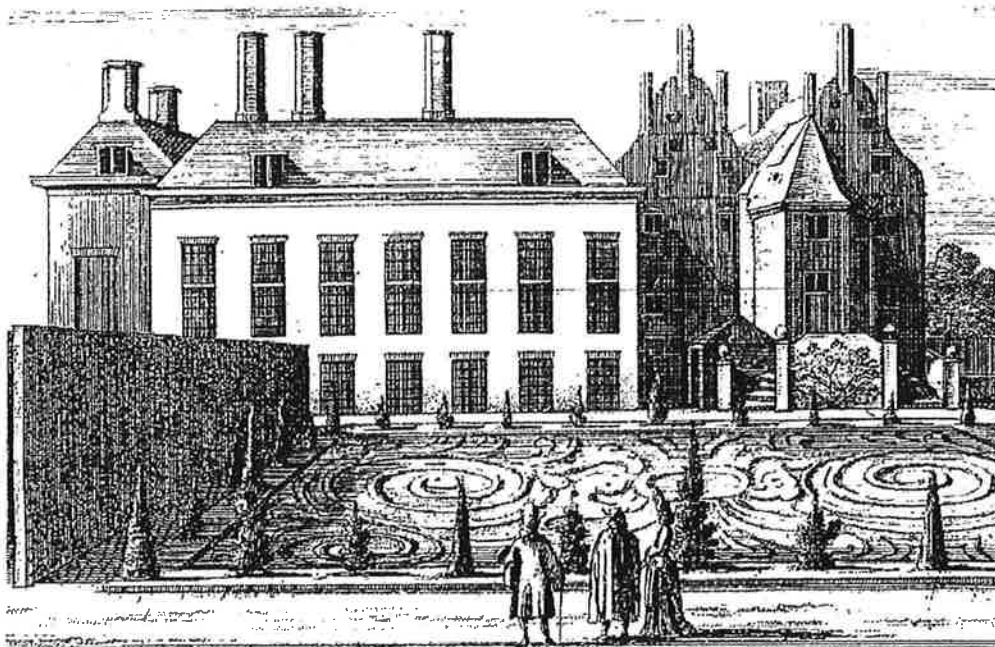
vielen de Republiek binnen en verjoegen stadhouder Willem V naar Engeland. In de Franse tijd waren troepen in het gebouw gelegerd, die nogal roekeloos met vuur omgingen, waardoor het gebouw in 1795 helaas tot op de grond toe afbrandde. Na het afbranden van de Hof in 1795 werd een rentmeestershuis gebouwd op de zelfde plek. Een exacte bouwdatum is niet bekend, maar een lang leven was het gebouw niet beschoren want in 1822 werd het alweer gesloopt. In 1824 werd op dezelfde plaats een landhuis in Engelse stijl opgetrokken. Deze villa was veel kleiner dan de oude Hof te Dieren. Rondom het landhuis werd een park aangelegd naar een ontwerp van J.D.

Zocher jr. Tussen 1847 en 1850 werd het landhuis ingrijpend verbouwd onder leiding van de Engelse architect Robert Hesketh. Zonder vergaande veranderingen bestond de villa tot in december 1944, toen deze alweer als gevolg van onzorgvuldig handelende militairen, in brand raakte. De ruïne is in 1965 gesloopt, waarna slechts een groot gat overbleef als herinnering aan de eens zo imposante Hof te Dieren.

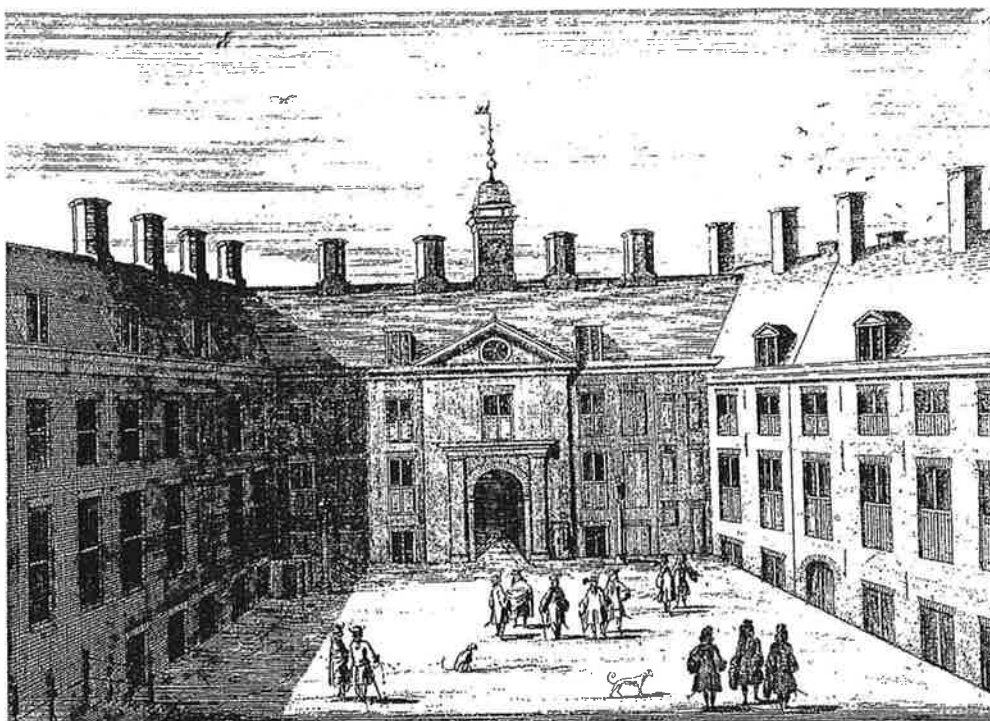
Het Hof te Dieren op oude prenten en foto's

Uit de tweede helft van de 17e eeuw is één betrouwbare afbeelding bekend van de hof. De tekening is tot stand gekomen na de ver-

Afb. 5 Zuidzijde van het Hof te Dieren op een prent van Schenk (1688).

afb. 6 Prent binnenterrein van het Hof te Dieren op een prent van Schenk (1688).

bouwingen onder Willem II rond 1648, maar vóór de ingrepen van 1679 en later. Het resultaat van stadhouder Willems bouwactiviteiten is te zien op afb. 3: een dubbel zaalgebouw in het oosten, via een muur verbonden met een gebouw en toren in het westen. Het geheel is omgeven door een gracht. Schriftelijke bronnen over het uiterlijk van het gebouw vóór 1679 zijn afwezig; in de Akte van Transport (verkoopakte) uit 1647 wordt het gebouw niet nader omschreven.

nog een impressie van het gebouw vanaf de westzijde. Een in het huisarchief van de Stichting Twickel aanwezige plattegrond van het Hof en zijn tuinen (afb. 8) toont een identieke gebouwindeling als de prenten.

Van de 19^e-eeuwse villa zijn diverse foto's en plattegronden voorhanden in het huisarchief van de Stichting Twickel. Omdat van de villa niets archeologisch is onderzocht, blijven deze hier verder buiten beschouwing.

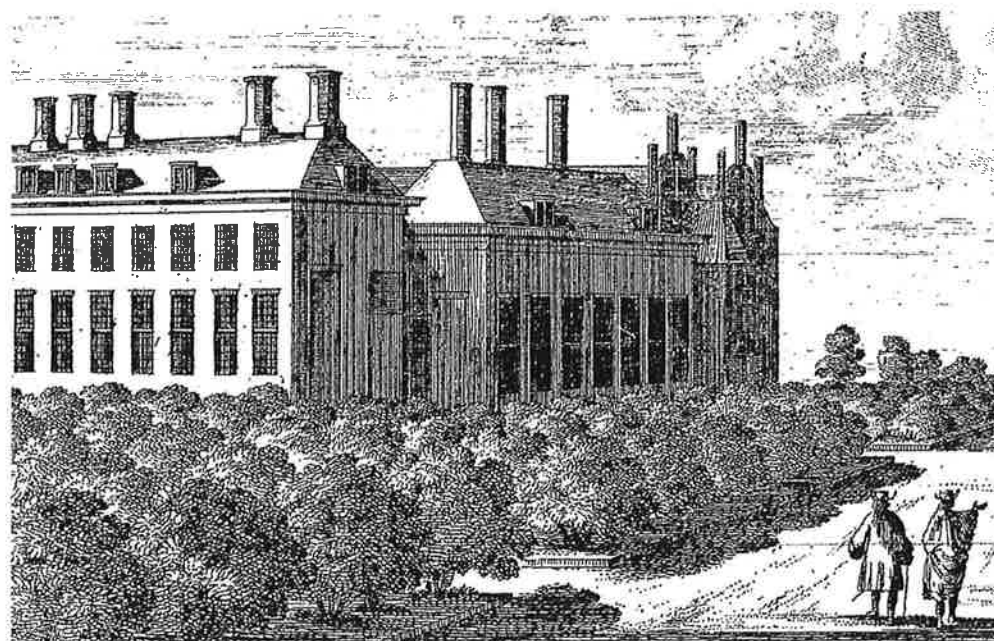
Een belangrijke bron voor de kennis van het uiterlijk van de latere hof wordt gevormd door een serie prenten van de hand van Petrus Schenk uit 1688, dus uit de tijd van stadhouder Willem III (1672-1702). De prenten zijn dus van kort na de ingrijpende verbouwingen, die in 1684 waren afgerond. Hij geeft een aanzicht van het gebouw van alle zijden. Het vooraanzicht toont aan de linker (=oost) zijde een gebouw met twee zadeldaken en aan de rechterzijde een gebouw met een schilddak (afb. 4). De voorgevels van beide gebouwen liggen in één rechte lijn. Het Hof is voorzien van een monumentale ingangspartij. Aan de achterzijde zien we aan de westzijde het gebouw met schilddak en aan de oostzijde weer de twee zadeldaken (afb. 5). Ook is een traptoren zichtbaar in het midden van het oostelijke deel. Het oostelijk deel van het Hof, met de twee zadeldaken en traptoren, lijkt ouder dan de westelijke gebouwdelen, die in een carré om een binnenplaats staan (afb. 6). Afb. 7 geeft

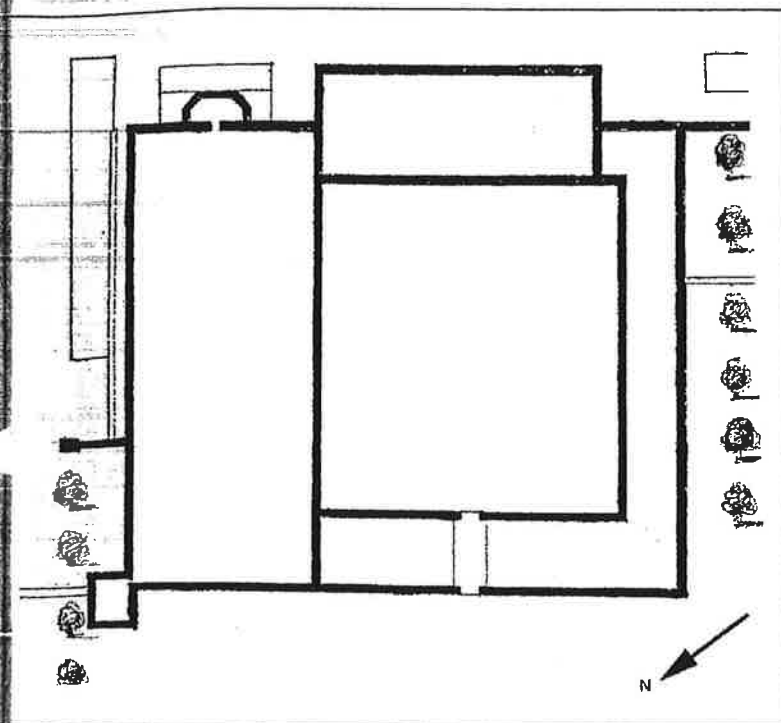
3 Doel en werkwijze

Het onderzoek had als doel het belang en de kwaliteit van de resten van het Hof te Dieren te bepalen. Ten noorden en oosten van de kuil die is achtergebleven na de sloop van de 19^e-eeuwse villa is een grote L-vormige werkput gegraven (afb. 2). De werkput, die aansluit op het ROB-onderzoek uit 1990, is aangelegd met behulp van een hydraulische kraan. Het losse puin in de bovengrond is verwijderd, waarna ter hoogte van de funderingsresten een vlak is aangelegd. Niet alle aangetroffen ruimtes zijn geheel leeggegraven. Alleen die gedeelten die volgens plan door de aanleg van nieuwbouw zouden worden verstoord, zijn verdiept. De aangetroffen muurresten zijn ingetekend op tekenfolie op een schaal van 1:20. Van de meeste muren is het baksteenformaat genoteerd en is bekeken hoe zij aansloten op andere muurresten. Van informatieve muurdelen zijn foto's gemaakt. Vondsten zijn in beperkte mate verzameld en ter plekke schoongemaakt in verband met de loodverontreiniging. Botmateriaal is niet verzameld omdat dit de eigenschap heeft lood op te nemen. Gezien het ontbreken van geschikte contexten zijn geen botanische monsters genomen.

Afb. 7 Prent westzijde van het Hof te Dieren op een prent van Schenk (1688).

4 Resultaten van het onderzoek door ROB en ADC

Afb. 8 Inv.nr. 8439 Plattegrond van het Park te Dieren in den tijd van koning Willem III, stadhouder. Kopie door den landmeter Staal naar een stuk in het Rijksarchief.

Afb. 9 toont de resultaten uit de opgravingsputten van de ROB uit 1990 samen met die van het ADC uit 2001. Afb. 10 geeft een beeld van het onderzoek in 2001.

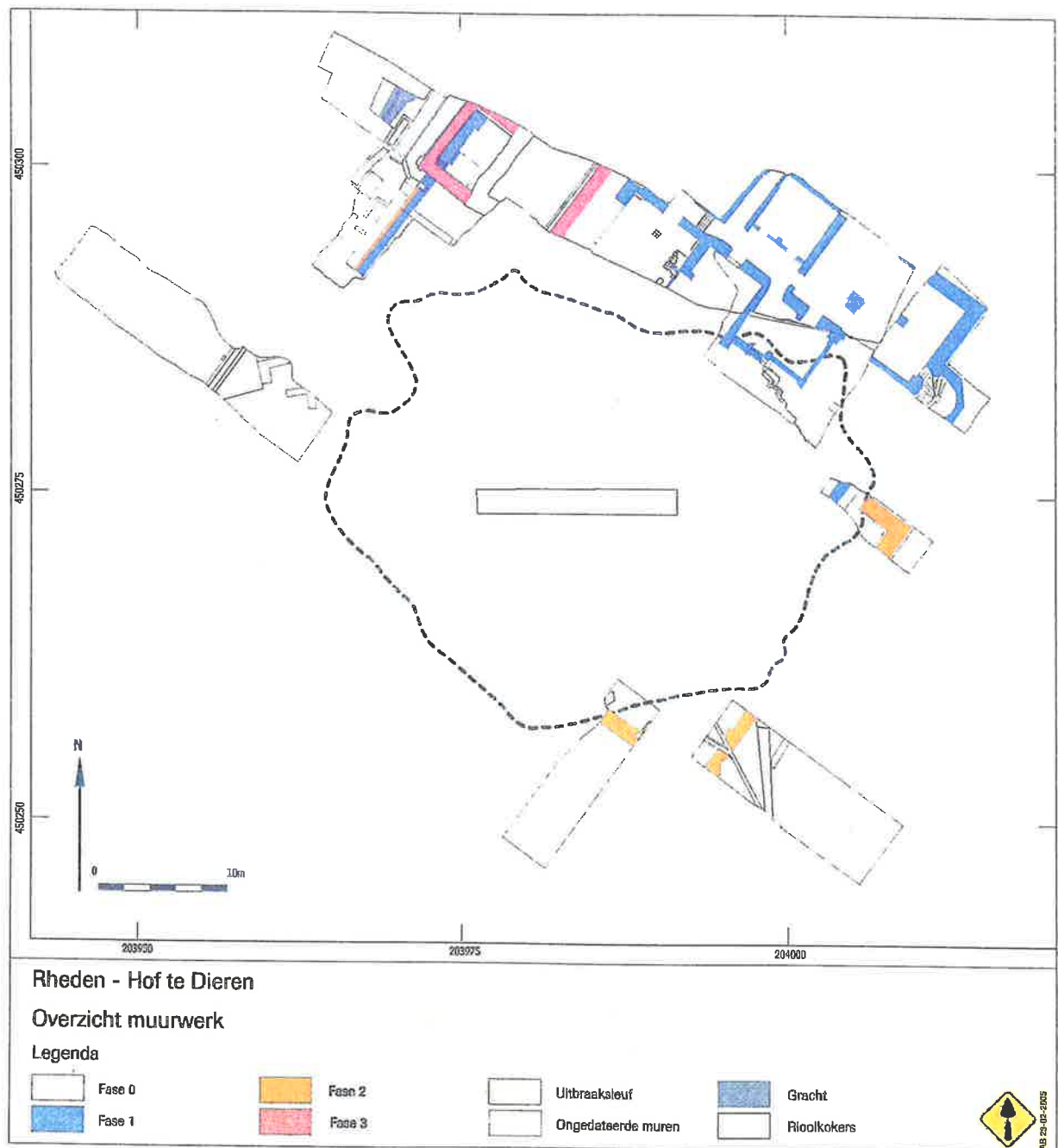
In het noordoosten bevinden zich muren van het gebouw met het dubbele zadeldak; de traptoren in het oosten was al door de ROB opgegraven. Het betreft een halve achthoekige traptoren met een ronde spiltrap, welke in direct metselverband met het zaalgebouw is gezet. Deze trap verleende oorspronkelijk toegang tot de kelders, maar de doorgangen zijn later dichtgemetseld. Van de kelders zijn nog grote delen intact. Het opgaande muurwerk is vaak tot 1 à 1,5 m in de grond bewaard. Opvallend was dat tijdens de opgraving over de puinsporen nog een duidelijke brandlucht hing. De vulling van de kelders bestaat uit veel puin en brandresten; vondsten bevinden zich er nauwelijks in. Enkele kelders zijn geheel uitgegraven. In de kelder in het midden waren delen van een vloer bewaard met plavuizen van 22,5x22,5x5 cm. Daaronder bevond zich de schone, natuurlijke ondergrond bestaande uit grof zand. In deze kelder was een stookplaats aanwezig en een halfronde gewelfe (steenformaat 23x11,5x4,5) (afb.11). Kennelijk was

hier de keuken (of één van de keukens) gelegen. In de kelderruimte ten oosten van de keuken trof de ROB verschillende vloeren aan, bestaande uit leisteenplaten, baksteen of plavuizen. De vloer van de kelder tegen de traptoren was voorzien van bakstenen (22x12x5 cm) in specie.

Op het kelderniveau loopt op de scheiding van het dubbele zaalgebouw een door doorgangen onderbroken muur. Een aantal vierkante pijlers in de hartlijn van beide zalen wijzen op de aanwezigheid van kruisgewelven. De aanvankelijk grote ruimte is op een zeker moment onderverdeeld in kleinere ruimtes door het aanbrengen van smalle scheidingsmuren. Het steenformaat van de tussenmuren wijkt ook af van dat in de dragende muren. De in de dikkere, dragende muren van dit gebouwdeel verwerkte bakstenen meten 27/28 x 13,5/14 x 6,5/7 cm. Veel tussenmuren zijn van een kleinere baksteen met een formaat van 24x12x5 cm gemaakt.

De situatie in het noordwesten is gecompliceerder dan in het oosten. Van west naar oost treffen we daar de volgende muren aan: een fundering van dikke muur met gestapelde bakstenen (formaat 28/29 x 13,5/14 x 6,5/7, maar ook kleinere 23,5x11x4,5). Deze muur is in groen aangegeven op afb. 9. Hoewel de stenen meest gestapeld waren, gevonden zich toch mortelresten op de stenen, ook op de kleinere. De stenen zijn dus hergebruikt. Een volgende muur (rood op afb. 9) snijdt over een oudere muur heen (blauw). In de rode muur zijn bakstenen van 23,5/24x11,5x4,5 verwerkt, in de blauwe bakstenen van 27/28x13,5/14x6,5/7, een enkele zelfs wat groter 29x14,5x8. Afb. 12 biedt een aanzicht van deze muren. De rode muur sluit aan op een uitbraaksluif (geel). Tegen de blauwe muur is een jongere muur in kleinere bakstenen (23,5x11x4,5) aangeklampt (bruin) (afb. 13).³ De onderkant van de rode muur was aan de buitenzijde voorzien van groene en gele tegeltjes.

In werkput 1 van de ROB is op de hogere niveaus een uitbraakspoor waargenomen, op het in afb. 9 weergegeven derde vlak enkele muurresten met baksteenformaat van 26x13x8. In werkput 7 is een muurrest gevonden (bruin op afb. 9) en een veel jonger waterbassin, dat bij de 19^e-eeuwse villa hoort. Ook in werkput 5 is een muurrest aangetroffen en delen van een oud rioleringsstelsel. De muur met haakse hoek uit werkput 8 heeft bakstenen met een formaat van 27/28x13x7 cm.

Afb. 9

Naast muurwerk zijn bij het onderzoek ook delen van een rioleringsstelsel gevonden. In het noordoosten van de ADC-put is een rioolkoker gemetseld op ouder muurwerk (afb. 14). In de jongste muur (groen op afb. 8) is de koker bij aanleg ingemetseld. Het riool hoort dus bij deze jongste fase. De koker komt uit in een rechthoekige zinkput, waar tevens een tweede koker op uitkomt. In deze koker is 18^e-eeuws materiaal aangetroffen.

Een tweede door het ADC gegraven sleuf ligt

in het midden van het gat dat is achtergelaten door de sloop van de villa [nog niet op afb. 8 aangegeven]. Na het verwijderen van de met subrecent puin voorziene bovengrond werd hier direct schone, ongeroerde grond aangetroffen. Op het voormalige binnenterrein van het Hof lijken zich geen sporen te bevinden.

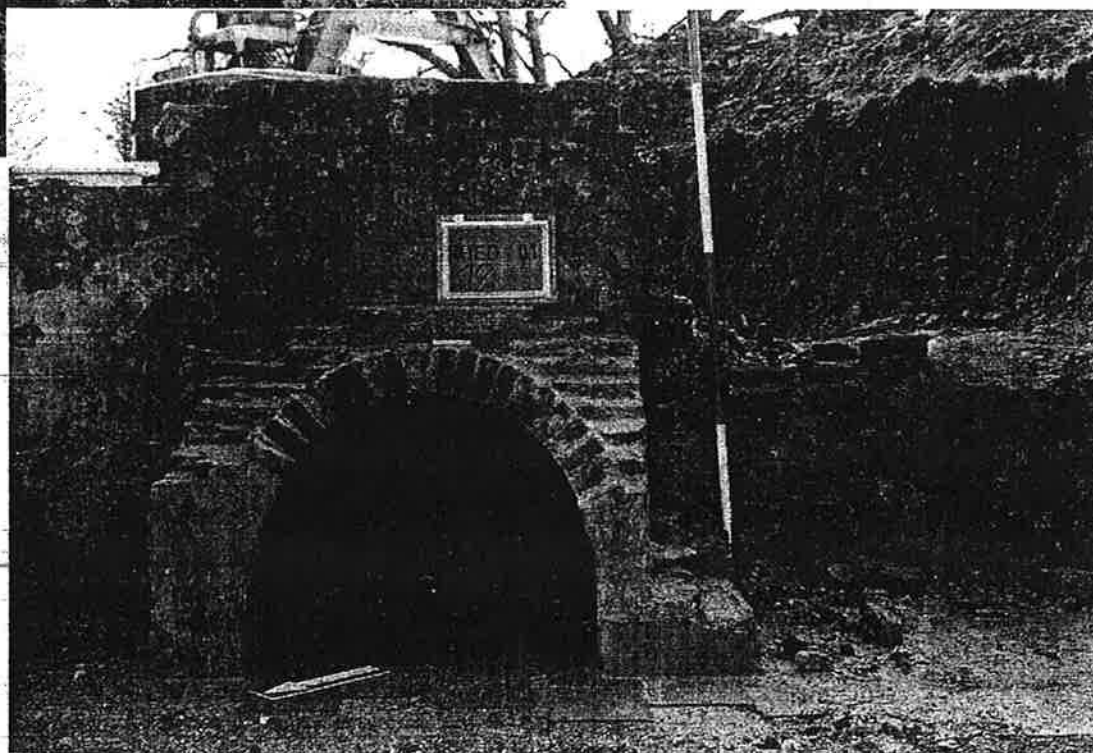
Confronteren we de archeologische gegevens met de oude prenten, zijn de meeste muren zonder problemen aan gebouwen op de afbeeldingen toe te wijzen. Alleen in het

westen is de situatie onduidelijk. De datering en functie van de meest westelijke, groene muur (fase 0) is onduidelijk. Het blauwe muurwerk (fase 1) is van de Hof vóór de verbouwingen die vanaf 1679 plaatsvonden. De volgende fase 2 is in bruin aangegeven, het betreft het muurwerk dat onder Willem III vanaf 1679 is gerealiseerd. Dit vermoeden wordt bevestigd door de projectie van de opgegraven resten op de 18^e-eeuwse plattegrond (afb. 15). Na aanbouw van de nieuwe vleugels heeft men kennelijk een nieuwe façade opgetrokken, want in het westen is tegen de blauwe muur een jongere aangeklampt. Een riolering met baksteenmaten van 23,5x11x4,5 cm is dwars door de groene, bruine en blauwe muur gehakt. Het rode muurwerk dateert uit een derde fase, waarbij ook binnen in het gebouw een verbouwing heeft plaatsgevonden. De aard en datering van deze derde fase is onduidelijk. Hetzelfde geldt voor de in geel aangegeven uitbraaksleuf.

De vraag dringt zich op uit welke tijd de oudste fase van het Hof nu precies dateert. Afgaande op de vorm van het gebouw is een datering in de 15^e of 16^e eeuw waarschijnlijk. Een hulpmiddel bij de datering zijn verder de baksteenformaten. Het in de oudste fase van het Hof gebruikte formaat van 27/28 x 13,5/14 x 6,5/7 cm is vergelijkbaar met dat in Zutphense stadsmuur uit ca. 1400 en diverse 15^e-eeuwse kastelen en kerken in de

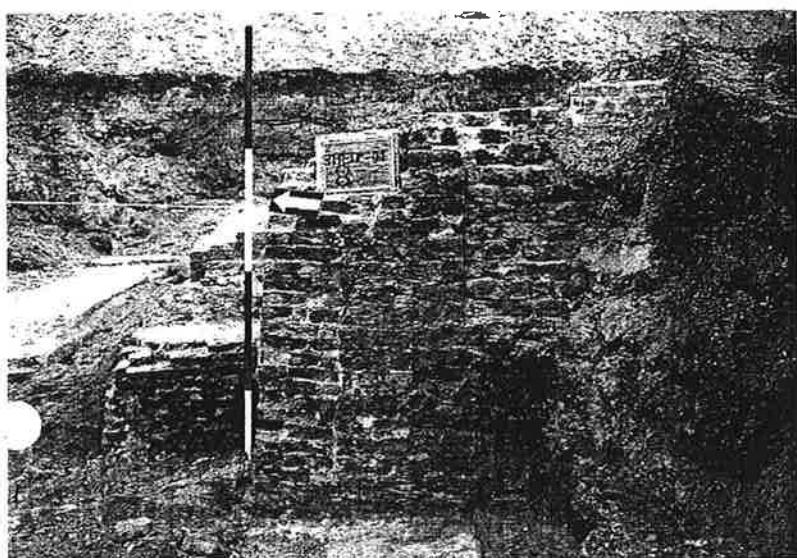
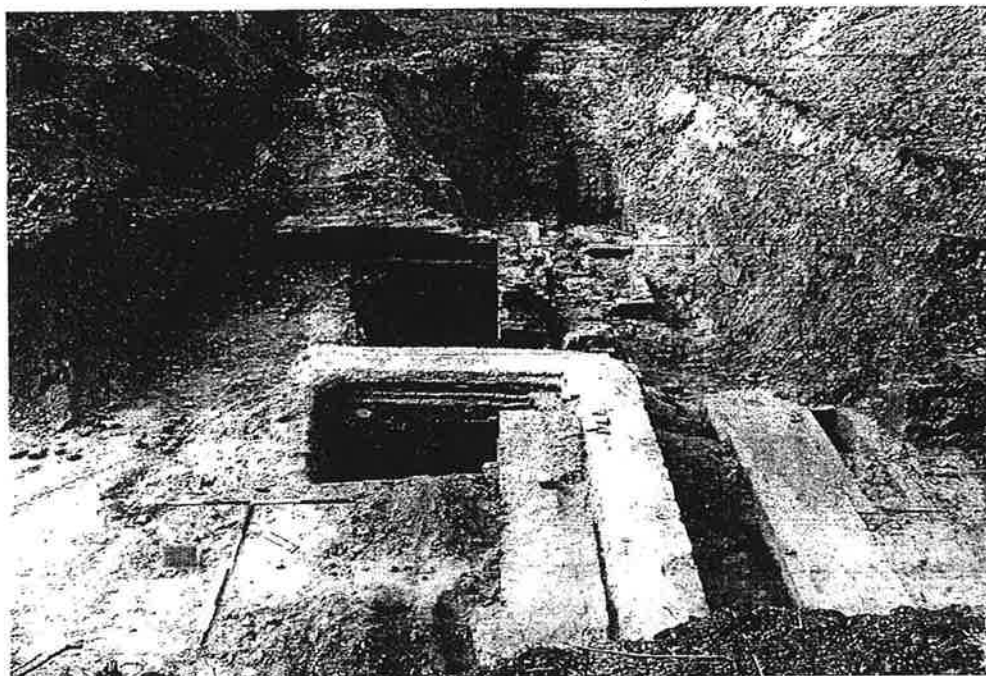
afb. 10 Overzicht van de
IC-pit, foto vanuit
zuidoosten.

afb. 11 Stookplaats met
welfje.

Afb. 12 Aanzicht van de jongste en oudste muur, foto vanuit het noord-oosten van put T.

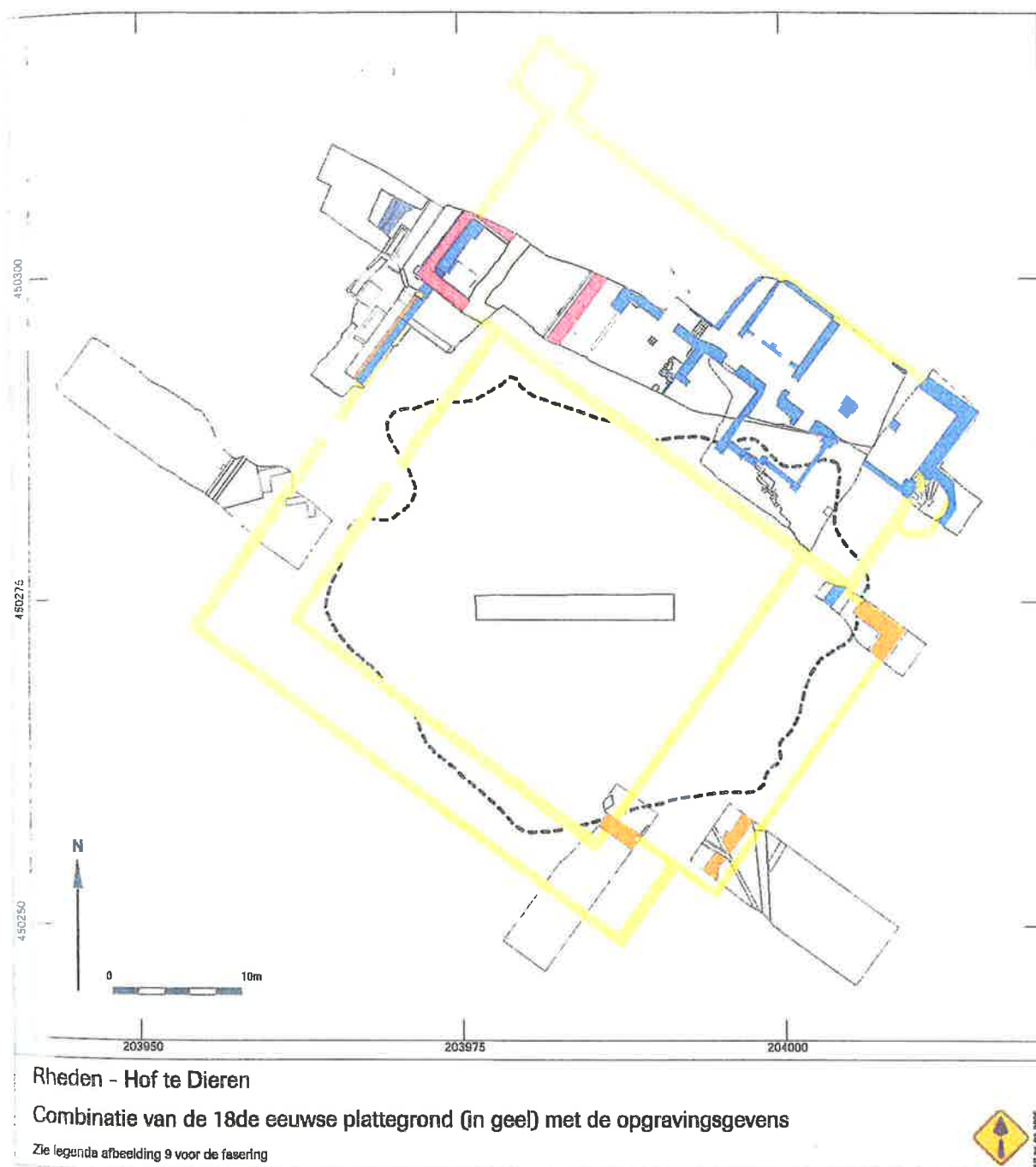

Afb. 13 Tegen een oude muur is een jongere aangeklampt

Achterhoek.⁴ Afgaande op het steenformaat is het oostelijke gebouwdeel 15^e-eeuws. Een iets jongere datering van de bakstenen is niet op voorhand uit te sluiten, maar toch niet erg waarschijnlijk.

Afb. 14 Rioolkoker ingebroken in ouder muurwerk.

Afb. 15

5 Vondsten - A. Kaneda & S. Ostkamp

Bij het vrijleggen van een rioolkoker in het noordoosten van het complex is een ruime hoeveelheid keramiek en glas tevoorschijn gekomen. Het aardewerk is hoofdzakelijk laat 18^e-eeuws en bestaat onder andere uit Engels industrieel aardewerk, porselein en faience. Dit afval moet afkomstig zijn van het in 1795 verwoeste gebouw.

Tijdens de opgraving bij het voormalige Hof te Dieren werd in het noordoosten van het voormalige gebouw een privaatkoker gevonden. Uit deze koker kwam een kleine hoeveelheid vondsten tevoorschijn. Dit 18^e-eeuwse vondstmateriaal bestaat uit verschillende materiaalcategorieën (tabel 1).

Tabel 1. Rheden Hof te Dieren; aantal vondsten en gewicht per materiaalcategorie.

Materiaal categorie	N	Gewicht in kg
Aardewerk	382	21.16
Glas	147	7.39
Bouwmateriaal	16	0.47
Metaal	6	0.11
Pijpenstee	22	0.18
Totaal	573	29.31

Aardewerk en glas zijn de belangrijkste groepen. Het verzamelde bouwmateriaal bestaat vooral uit ongedecoreerde witte wandtegels. De metaalvondsten zijn een koperen munt, een bronzen gesp, twee ijzeren spijkers en twee niet nader te duiden objecten. Enkele fragmenten van keramische tabakspijpen completeren de vondstgroep.⁴ Op basis van de datering van de aardewerken en de glasvondsten kunnen we concluderen dat het aangetroffen afval afkomstig moet zijn uit het gebouw dat in 1795 afbrandde. De oudste vondst die tijdens het onderzoek werd gedaan, betreft een koperen munt uit het 1626.

5.1 Aardewerk en glas

5.1.1 Inleiding

Om vondstgroepen zoals die uit een privaat van de Hof te Dieren op termijn te kunnen vergelijken met vondsten die elders in ons land tevoorschijn kwamen en nog zullen komen, is het noodzakelijk ze op een standaard wijze te classificeren. Voor dit doel is in 1989 het zogenaamde 'Deventer-systeem' geïntroduceerd.⁵ De doelstellingen van dit systeem zijn meervoudig. Enerzijds wordt een referentiekader gecreëerd, waarmee laat- en postmiddeleeuwse voorwerpen van

glas en keramiek op een snelle en eenvoudige wijze geïdentificeerd en zo ontsloten kunnen worden. Door deze manier van werken komt tevens steeds meer vergelijkingsmateriaal voor de te beschrijven vondstgroepen voorhanden. De aan dit classificatiesysteem gekoppelde inventarislijsten van beschreven vondstgroepen kunnen in de toekomst de basis vormen voor statistisch onderzoek. Zo kunnen bijvoorbeeld het bij de diverse sociale lagen behorende aardewerken huisraad en de daarin optredende regionale verschillen in kaart worden gebracht. Op dit moment bestaat reeds een aanzienlijke reeks van aan deze standaard gekoppelde publicaties.⁶

Zowel het aardewerk als het glas dat volgens de standaard van het Deventer-systeem geïdentificeerd wordt, moet volgens een vast stramen worden beschreven. Eerst worden de keramiek- en glasvondsten per vondstcontext naar de daarin voorkomende baksels/materiaalsoorten uitgesplitst. Vervolgens worden per baksel/materiaalsoort aan de individuele objecten codes toegekend. Op basis hiervan wordt een tellijst van het minimum aantal exemplaren (MAE) samengesteld. De aan de verschillende voorwerpen toegekende codes bestaan uit de drie volgende elementen: het baksel of de materiaalsoort, het soort voorwerp en het op dat specifieke model betrekking hebbende type-nummer. Zo krijgt een pispot van roodbakkerend aardewerk de codering:

r(roodbakkerend)-p(pis)-5, gevolgd door een typenummer (bijv. r-pis-5). Het typenummer is uniek voor een bepaalde vorm. Wanneer een model nog niet eerder beschreven is, krijgt het een nieuw typenummer dat vervolgens in een centraal bestand wordt opgenomen.⁷ Door middel van de code kunnen de voorwerpen vergeleken worden met soortgelijke objecten die eerder binnen het Deventer-systeem gepubliceerd zijn. Naast de inventarislijst wordt een representatieve selectie van de (archeologisch complete) voorwerpen en/of bijzondere fragmenten op een eveneens standaard wijze in een catalogus gepubliceerd (bijlage).

5.1.2 18^e eeuwse aardewerk en glas

De hoeveelheid aardewerkscherven is groter dan die van alle andere materiaalcategorieën, in totaal zijn 382 scherven met een gewicht van ruim 21 kg gevonden. De scherven zijn afkomstig van ten minste 154 verschillende stukken aardewerk (tabel 2).

4 Deze zijn gedetermineerd door Don Duco (Pijpenkabinet, Amsterdam).
5 Clevis & Kottman 1989.
6 De aan deze standaard gekoppelde publicaties die tot nog toe verschenen zijn: Bartels 1999; Bartels, Clevis & Zeiler 1993; Barwasser & Smit 1997; Van den Berg, Ostkamp & Veen 2003; Bitter 1995; Bitter e.a. 1997a en b; Blauw e.a. (red.) 1997; Bult 1995; Carmiggelt & Van Veen 1995; Clevis 2001; Clevis & Kottman 1989; Clevis & Thijssen 1989; Clevis & Kleij 1990; Clevis & Smit 1990; Clevis & Klomp 2004; Dijkstra 2003; Dijkstra & Spanjer 2002; Goossens 2004; Groothedde 2003; Groothedde & Bartels 2000; Jacobs 1994; Jacobs 1995; Jacobs 1997; Jacobs & Van Veen 1996; Jacobs, Olthof & Pavlovic 2000; Jacobs, Poldermans & Van der Zon (red.) 2002; Kleij 1995; Kottman 1992a; Kottman 1992b; Krauwier & Snieder (red.) 1994; Ostkamp 1998a; Ostkamp 1998b; Ostkamp (red.) 1999; Ostkamp 2003a; Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2001; Schrijver & J. Dijkstra, 2004; Thijssen (red.) 1991; Verhoeven & Brinkemper (red.) 2001; Vermeulen 2002; Vreenegoor & Kuipers 1996.
7 a centrale database achter het Deventer-systeem wordt beheerd door de Stichting Promotie Archeologie (SPA) in Zwolle.

2. Rheden Hof te Dieren: over- van aardewerk per bakselsoor-

Materiaal categorie	code	N	%	Gewicht in kg	%
steengoed met oppervlaktebehandeling	s2	66	17.3	6.18	29.2
industrieel steengoed	s3	9	2.4	0.46	2.2
roodbakkend aardewerk	r	50	13.1	5.33	25.2
witbakkend aardewerk	w	14	3.7	0.33	1.5
majolica uit de Nederlanden	m	16	4.2	1.27	6.0
faience uit de Nederlanden	f	169	44.2	6.57	31.0
porselein uit Azië	p	30	7.9	0.26	1.2
Europees porselein	ep	2	0.5	0.01	0.0
industrieel wit	iw	24	6.3	0.64	3.0
industrieel zwart	iz	2	0.5	0.12	0.6
Totaal		382	100.0	21.16	100.0

De oudste keramiek is waarschijnlijk te vinden onder het Aziatische porselein. Chinees porselein wordt vanaf het laatste kwart van de 16^e eeuw gebruikt door Nederlandse consumenten.⁸ Vanaf het midden van de 17^e eeuw wordt ook porselein uit Japan ingevoerd. Tot aan het einde van de 17^e eeuw wordt porselein uit China en Japan vooral gebruikt door de meer welvarende groepen van de bevolking.⁹ Vanaf de vroege 18^e eeuw raakt het gebruik algemeen verspreid. In de rioolkoker zijn 30 relatief kleine fragmenten van Chinees porselein aangetroffen. Deze scherven dateren zonder uitzondering uit de eerste helft van de 18^e eeuw. Een iets latere datering is evenwel niet uit te sluiten. Alle porseleinen objecten zijn voorzien van een kobaltblauwe beschildering. Van een aantal exemplaren is de buitenzijde chocoladebruin, de zogenaamde kapucijnerwaar. Dit type porselein komt voor vanaf circa 1700. Chinees porselein met een blauwe decoratie was over het algemeen goedkoper dan producten met een polychrome beschildering. Tijdens de opgraving zijn dergelijke meerkleurige stukken porselein niet aangetroffen. De gevonden vormen beperken zich tot kop en schotels, die zonder uitzondering bestemd waren voor het drinken van thee. Het voor het drinken van thee bestemde porselein vormt de meest algemene groep porseleinvondsten uit archeologische contexten in de voormalige Republiek.

Bij de datering van de gevonden faience (in Nederland vervaardigd aardewerk met tin-glazuur) kan onderscheid worden gemaakt in materiaal uit de eerste helft en materiaal uit de tweede helft van de 18^e eeuw. Op een enkele uitzondering na bestaat ook de aangetroffen faience uit zeer eenvoudig materiaal. Een schaal (f-sch-2) vormt hierop een

uitzondering. Hoewel dergelijke stukken zelden worden gevonden tijdens archeologisch onderzoek, betreft het geen voorwerpen die destijds erg kostbaar waren. De majolica kommen en borden (m-bor-3) met hun eenvoudige decors van gestileerde bloemranken moeten in de 18^e eeuw zelfs erg goedkoop zijn geweest.

Twee borden van roodbakkend aardewerk hebben een slibversiering in zogenaamde doorloop techniek (r-bor-3). Ze dateren uit de eerste helft van de 18^e eeuw. Dezelfde borden werden bijvoorbeeld ook in Alkmaar en Deventer aangetroffen.¹⁰ Ook nu betreft het aardewerk dat destijds tot de goedkoopste soort moet hebben behoord. Deze producten zijn waarschijnlijk afkomstig uit Friesland.

Tot de jongste vondsten behoren borden en koppen van het industriële witgoed. Dergelijk serviesgoed moet in het laatste kwart van de 18^e eeuw geplaatst worden. Iets vroeger zijn enkele borden van Engels industrieel steengoed (o.a. s3-bor-5). Engels industrieel steengoed begon vanaf het derde kwart van de 18^e eeuw een concurrent van het chinees porselein te worden.¹¹ Hoewel kop en schotels voor het drinken van thee voorkomen onder alle lagen van de toenmalige bevolking, bleef het bezit van borden en ander serviesgoed beperkt tot de middenklasse en de sociale lagen daarboven.

Vanaf het begin van de 18^e eeuw kwam de productie van porselein in Europa op gang. Het in Duitsland gelegen Meissen werd hier een groot productiecentrum van. Een klein fragment van schoteltje met 'Zwiebelmuster' motief is mogelijk afkomstig uit Meissen.

Het uit Duitsland afkomstig steengoed bestaat vooral uit betrekkelijk eenvoudig

Stikamp 2003, 17.
Het ligt niet alleen aan de economische situatie, maar ook een geologische situatie speelt een belangrijke rol voor de verspreiding van porselein. Het 17^e-eeuws porselein is een aantrekkelijk bijzonder vondsten in Zuid- en Oost-Nederland.
Levis en Kottman 1989, 94, 10-61;
Stikamp et al 1998, 183-4, 6 en 7;
Stikamp et al 2001, 213, 166.
Org 1978, 130.

Afb. 16 Glaszegel op mineraalwaterfles.

gebruiksgoed. Enkele kommen en potten van steengoed uit het Duitse Westerwald zijn voorzien van eenvoudige, ingekraste decoraties. Op een voorraadpot zijn bijvoorbeeld naar elkaar gerichte paarden aangebracht. Enkele mineraalwaterkruiken (s2-fle-2) dragen een 'SELTERS N W'-blindmerk, daterend uit de periode tussen 1775 en 1800.¹²

Naast aardewerk zijn ook enkele 18^e-eeuwse glasvondsten gedaan. Vrijwel al deze vondsten bestaan uit drinkgerei. Zo zijn onder de vondsten wijnflessen, bekers en kelkglazen. Een bolvormige wijnfles (gl-fle-6) is in de catalogus opgenomen. Bekers en kelkglazen waren dermate fragmentarisch dat het niet mogelijk bleek een typenummer toe te kennen. Een fragment van een mineraalwaterfles is voorzien van een glaszegel waarop het merk 'PYRMONT WATER' is aangebracht (afb. 16).¹³

5.1.3 Pijpen¹⁴

Onder de vondsten uit de privaatkoker bevinden zich ook diverse scherven van keramische tabakspijpen. In totaal zijn elf stelen en elf koppen van dergelijke pijpen aangetroffen. Een drietal fragmenten dateert uit het eerste kwart van de 18^e eeuw. Het betreft twee stelen en een kop, alle afkomstig van producten uit Gouda. De pijpenkop (basismodel 2)¹⁵ draagt het merk *landman*, waardoor dit stuk in verband kan worden gebracht met het bedrijf van de Goudse pijpmaker Pieter Engelen van der Put. Zeven andere pijpenkoppen (basismodel 3)¹⁶ zijn duidelijk later, ze dateren uit de tweede helft van de 18^e eeuw. Van twee van deze koppen ontbreekt het merk, de overige exemplaren zijn gemerkt: *drie klaverbladen* (3 x), *bot*, *zwijn*, *GVS* en *96 gekroond*. Ook deze pijpen zijn alle afkomstig uit Gouda. Ze behoren tot de fijne of porseleinen kwaliteit, de duurdere pijpen uit die dagen. Daarnaast zijn er enkele pijpen die tot de goedkopere soorten zijn te rekenen. Het zijn een in Holland vervaardigde schelp pijp en twee pijpen uit het Westerwald. De Duitse stukken rookgerei betreffen een zogenaamde kasjotte pijp (basismodel 5)¹⁷, een imitatie van een Gouds product, en een zogenaamde dorn pijp, een pijp met een korte rechte steel en een hoge bekervormige ketel. Op de reliëfversiering op de steel kunnen we nog juist de naam *loha(n)* (Stau)ber lezen. Deze naam verwijst naar het bedrijf van Johann Wilhelm Stauber (pijpenbakker in Grenzhäusen in de jaren 1770-1774, 1785, 1786 en 1790) of Johan Theis Stauber (lid van het pijpenmakersgilde in Grenzhäusen vanaf 1792). De verschillende bedrijven van de familie Stauber zijn verantwoordelijk voor een forse productie. Gelet op

het ketelmodel van het hier besproken exemplaar lijkt deze te dateren uit de periode 1792 en 1820. In combinatie met het historische gegeven van de brand in 1795 betreft het dus een van de jongste vondsten uit de privaatkoker.

De gehele groep tabakspijpen uit Rheden bestaat vooral uit betere producten die alle afkomstig zijn uit Gouda. Slechts enkele pijpen zijn vervaardigd in Duitsland. Gelet op de ligging van Rheden zou een hoger aandeel Duitse importen verwacht mogen worden. De vondstgroep straalt derhalve een zekere klasse uit, hoewel uitzonderlijk materiaal ontbreekt.

5.1.4 Conclusie

In de periode 1702-1795 was de hof waarvan de resten onderzocht zijn in bezit van de stadhouders Willem IV en Willem V en de Friese stadhouder Jan Willem Friso. De gedane vondsten dateren zonder uitzondering uit dit tijdvak. In 1795 wordt het verblijf door de Fransen verwoest. Alle vondsten dateren van voor dat tijdstip. Het afval uit de privaatkoker leverde geen uitzonderlijke voorwerpen op. Het vondstmateriaal is vergelijkbaar met dat wat algemeen wordt aangetroffen tijdens opgravingen in Nederlandse steden.¹⁸ De aanwezigheid van een enkel stuk faience met een relatief goede kwaliteit, Engelse industrieel steengoed en Chinees porselein bewijst dat onder het gebruikte huisraad duurdere soorten keramiek aanwezig waren. Echt kostbaar goed ontbreekt echter. Ook de pijpen bieden eenzelfde beeld. Waarschijnlijk werd het gevonden vaatwerk niet door de Oranjes zelf maar door hun personeel gebruikt. Een andere mogelijkheid is dat de Oranjes het hof af en toe gebruikten voor strikt private gelegenheden. Uiterlijk vertoon was in dat geval niet nodig. Degelijk en duurzaam serviesgoed zonder een duidelijke pronkfunctie volstond in dat geval. Overigens kan niet uitgesloten worden dat de Oranjes zelf bij hun aanwezigheid serviesgoed van bijvoorbeeld zilver gebruikten. Dergelijke stukken belandden nimmer in de bodem en laten derhalve geen archeologisch traceerbare sporen na.

Door te kijken naar de aangetroffen functiegroepen is het wellicht mogelijk de ruimte waar het privaat werd aangetroffen te duiden (afb. 17). Kookgerei, zoals kookpotten (slechts drie exemplaren) ontbreekt vrijwel. Daarentegen komen relatief veel uit Westerwald afkomstige voorraadpotten voor. Veel van de gevonden voorwerpen behoren tot de groep van het drinkgerei. Zo zijn er koppen, wijnflessen, bekers en mineraalwaterflessen. Ook zijn relatief veel borden en

12 Bartels 1999, 107, 554.

13 Henkes 1994, 293.

14 Determinatie D.H. Duco (Pijpenkabinet, Amsterdam), Duco 1987, 27.

15 Duco 1987, 27.

16 Duco 1987, 27.

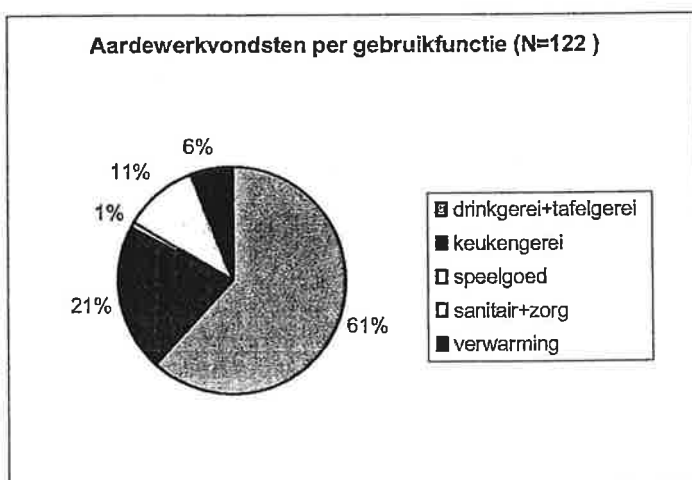
17 Duco 1987, 27.

18 Zie bijvoorbeeld Bartels 1999.

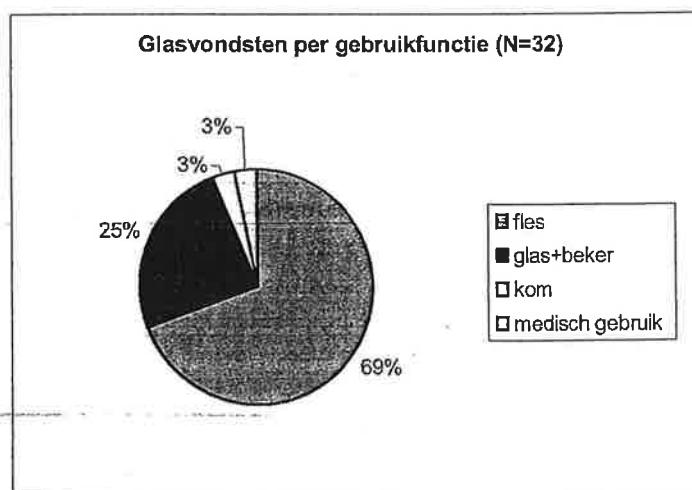
ander tafelgerei aangetroffen. Op grond van de samenstelling van de vondstgroep lijkt het waarschijnlijk dat de bestemd was voor drink- en eetgelegenheden. Er werd mogelijk gedronken, gegeten en gerookt.

Aangetroffen aardewerk- en glasvondsten dateren uit de gehele 18^e eeuw. Geen enkele vondst geeft aanwijzingen van de bewoningsgeschiedenis vóór de 18^e eeuw en na 1800 op het onderzochte terrein. De samenstelling van de vondsten geeft geen bijzonder beeld van de materiële cultuur van de bewoners op de Hof. Uit historische bronnen is bekend dat de Oranjes de hof na 1702 minder intensief gebruikten. Het afval dat tevoorschijn kwam tijdens de opgraving lijkt dit beeld te bevestigen. Het zou kunnen verklaren waarom onder de vondsten geen voorwerpen aanwezig zijn die wijzen op een 'rijk' milieu.

Afb. 17a

Afb. 17b

6 Conclusies en aanbevelingen

De overblijfselen van het Hof te Dieren zijn naar omstandigheden goed bewaard in de bodem. Vooral van het oudere gedeelte, dat vermoedelijk uit de 15^e eeuw dateert, is veel muurwerk nog aanwezig. De jongere, door Willem III aangebouwde vleugels, lijken minder goed bewaard maar zijn zeker niet geheel weggesloopt. Bij het uitgraven van de parkeergarage tot op de voorgenomen diepte van 2.80 m onder maaiveld zullen zeker nog meer delen van muurwerk tevoorschijn komen. De ingang van de garage is gepland in het noordwesten van het terrein, juist op een informatief deel van de gebouwresten. Indien de bouw van het appartementencomplex op precies de voorgenomen locatie doorgang moet vinden, zou bij de aanleg van de bouwput ruimte moeten worden geboden om muurresten te documenteren. Hierbij zou naast een archeoloog tevens een bouwhistoricus moeten worden betrokken. De ingang van de parkeergarage zou bij voorkeur in het westen moeten worden gesitueerd, waar minder belangrijke muurresten liggen dan als de voorgenomen nieuwbouw echter een vijftigtal meters kan worden opgeschoven naar het zuidwesten, blijft het complete Hof verder onaangeroerd. Tussen de uitersten van opgraven of opschuiven zijn enkele tussenwegen denkbaar.